

SVEUČILIŠĆE
JOSIPA JURJA
ŠCROSSMAYERA
U OSIJEKU

FILOZOFSKI
FAKULTET

**(SAMO)ANALIZA STUDIJSKOG PROGRAMA
PEDAGOGIJE**

Nositelj studija:

Filozofski fakultet u Osijeku

Lorenza Jägerova

Tel. 031 211400

Grafička obrada

Ivan Nećak

Sadržaj

1. Opravdanost izvođenja studijskog programa	4
2. Usklađenost studijskog programa s misijom i strateškim ciljevima Sveučilišta odnosno Filozofskog fakulteta	5
3. Prikladnost naziva studijskog programa i ishoda učenja (općih i posebnih kompetencija) koji su definirani u studijskom programu	8
4. Struktura studijskog programa	9
5. Kolegiji u studijskom programu	12
Analiza dijela kolegija u studijskom programu	12
Preddiplomski studij	12
Diplomski studij	14
Izborni kolegiji	14
6. Izvedba studijskog programa	15
6a. Studenti	15
6b. Nastavnici	19
6c. Prostor, oprema i novčana sredstava koja su potrebni za izvođenje studijskog programa	21
6d. Suradnja s drugim ustanovama	21
7. Razina usporedivosti studijskoga programa s akreditiranim srodnim studijskim programom u Hrvatskoj i u zemljama EU	22
8. Planovi za poboljšanja	25
Literatura	27

1. Opravdanost izvođenja studijskog programa

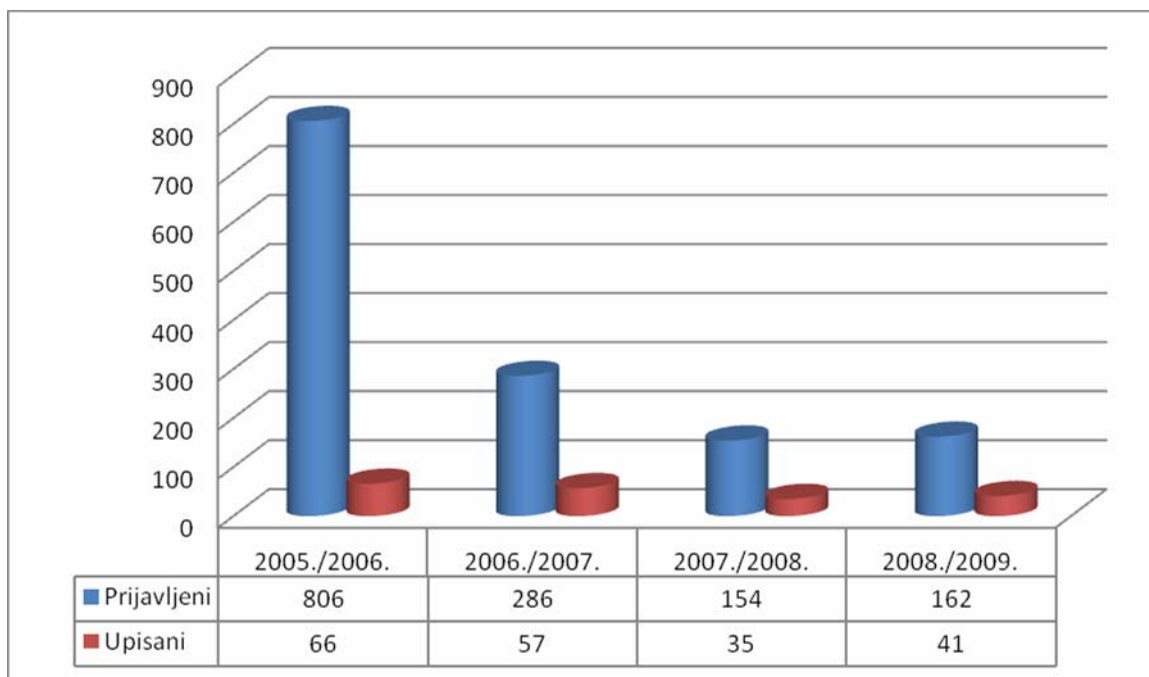
U prvoj godini upisa bolonjskih generacija studenata moguće je uočiti (tablica 1 i grafikon 1) izrazito velik interes za studij pedagogije koji je s vremenom opadao i zadržao se na 150 prijavljenih studenata. U prvoj i drugoj godini upisano je najviše studenata (66, odnosno 57) što znatno nadilazi stvarne potrebe te kadrovske i organizacijske mogućnosti studija pedagogije, a time može utjecati i na kvalitetu njegove realizacije. Od 2007./2009. akademske godine dolazi do znatnog smanjenja prijavljenih, ali i upisanih studenata koji se sada kreće oko 35. S obzirom na realne potrebe i mogućnosti Odsjeka za pedagogiju broj upisanih studenata ne bi trebao prelaziti 30.

Iz tablice 1 vidljivo je kako se na studij pedagogije pretežito upisuju učenici sa završenom gimnazijom i relativno visokim prosjekom koji se kreće od najmanje 4,34 (2008./2009.) do 4,86 (2007./2008.). To ukazuje na vrlo visoku kvalitetu upisanih redovnih studenata. S obzirom na relativno mali broj upisanih studenata koji su završili neku stručnu školu, možemo zaključiti kako su skupine studenata uglavnom ujednačene.

Tablica 1. Broj prijavljenih i upisanih te kvaliteta upisanih redovitih studenata studije pedagogije u četiri bolonjske generacije

Godina upisa	Redoviti studenti		Završena srednja škola			
			Gimnazija		Strukovna škola	
	Prijavljeni	Upisani	Broj	Prosj. ocjena	Broj	Prosj. ocjena
2005./2006.	806	66	63	4,51	3	4,00
2006./2007.	286	57	51	4,67	6	4,56
2007./2008.	154	35	35	4,86	-	-
2008./2009.	162	41	40	4,34	1	4,00

Uvođenjem Državnog pedagoškog standarda (2008) povećava se mogućnost zapošljavanja stručnih suradnika pedagoga. U predškolskim, osnovnoškolskim i srednjoškolskim ustanovama se predviđa mogućnost zapošljavanja jednog ili više stručnih suradnika, prvenstveno pedagoga. Broj stručni suradnik ovisi o broju polaznika određene ustanove. Tako se za predškolske ustanove u koje je upisano 200 djece predviđa najmanje jedan stručni suradnik. „Svaka redovita osnovna škola koja ima do 180 učenika zapošljava 2 stručna suradnika od kojih jedan mora biti pedagog“ (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, 2008, str. 50). Ista odredba postoji i u dijelu pedagoškog standarda koji se odnosi na srednje škole (str. 79). S obzirom na prioritet ostvarivanja standarda o zapošljavanju stručnih suradnika u predškolskom odgoju taj bi zahtjev trebao biti ostvaren do kraja 2010. godine, u osnovnom obrazovanju do 2012. godine, a u srednjim školama taj zahtjev je stupio na snagu donošenjem Državnog pedagoškog standarda, dakle, 2008. godine. Pedagozi se mogu zapošljavati i u učeničkim domovima s time da „svaki učenički dom zapošljava stručne suradnike (pedagog, psiholog). Dom do 80 učenika zapošljava jednog stručnog suradnika pedagoga ili psihologa. Domovi od 80 do 250 učenika zapošljavaju dva stručna suradnika: pedagoga i psihologa“ (str. 104).

Grafikon 1. Odnos broja prijavljenih i upisanih studenata po akademskim godinama

Premda nismo bili u mogućnosti pronaći egzaktno pokazatelje o trenutnoj potrebi za zapošljavanjem stručnih suradnika, donošenje Državnog pedagoškog standarda ukazuje na društvenu potrebu za kadrovima koji se obrazuju prema studijskom programu pedagogije. S obzirom da je studij pedagogije dvopredmetni (kombinacija s filozofijom, poviješću, engleskim jezikom i književnošću, te hrvatskim jezikom i književnošću¹) povećava se mogućnost zapošljavanja nakon završetka studija.

2. Usklađenost studijskog programa s misijom i strateškim ciljevima Sveučilišta odnosno Filozofskog fakulteta

Odsjek za pedagogiju nudi studentima izobrazbu u polju društvenih znanosti, grani pedagogije, unutar dvopredmetnog studija koji polaznicima omogućuje da postanu stručnjaci u odgojno – obrazovnim djelatnostima.

Polaznici preddiplomskog studija osposobljavaju se za rad u organizaciji slobodnog vremena, radu u medijima, organiziranju ekskurzija i izleta, djelatnostima turizma, sportskim, kulturnim i tehničkim društvima koja okupljaju mlade. Nakon završetka diplomskog studija stječe se naziv magistra pedagogije i kompetencije za suradnički rad u predškolskim, osnovnoškolskim, srednjoškolskim, domskim kao i ostalim savjetodavnim obiteljskim, dječjim, učeničkim ili cjeloživotno orijentiranim andragoškim ustanovama, kao i kompetencije predavača nastavnog predmeta pedagogija koji se sluša na srednjoškolskoj razini. Ovaj studij adekvatna je priprema mladih za nastavak školovanja na doktorskim studijima bilo društvenih ili humanistički orijentiranih znanosti.

¹ Do akademske godine 2007./2008. studij pedagogije se upisivao u kombinaciji s filozofijom, poviješću, engleskim jezikom i književnošću, te hrvatskim jezikom i književnošću, a od 2008./2009. akademske godine upisuju se samo dvije kombinacije: pedagogija i povijest te pedagogija i filozofija.

Vizija našeg studija je pripremiti studente za otvorenost pluralističkog društva u kojem se nude mnoge odgojno – obrazovne ideje, sadržaji ili programi u kojima će se diplomirani studenti lakše moći snalaziti i orijentirati. Upoznati studente s raznolikim filozofijama kako alternativnih tako i inovativnih strategija u odgojno – obrazovnom djelovanju, njihovom etikom i načelima za primjenu u svakodnevnom životu kako osobnom tako i njihovog okruženja. Osposobiti i pripremiti studente za prihvaćanje svih osoba, kako mladih tako i povjerene im djece, ali i odraslih, praktično primjenjujući principe demokratičnosti, tolerancije, miroljubivosti, interkulturalnosti i cjeloživotnog usavršavanja i izobrazbe za suživot i pravilan izbor ponuđenih sadržaja.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku nastoji osigurati i postići izvrsnost u području svoga obrazovnog i znanstvenog djelovanja na nacionalnoj i međunarodnoj razini. On to ostvaruje putem sljedećih aktivnosti u kojima se u potpunosti isprepliću i aktivnosti i djelovanje kako zaposlenika tako i studenata Odsjeka za pedagogiju:

Upošljavanjem vrsnog nastavnog osoblja – na studiju pedagogije u promatranom razdoblju zaposleno je sedam novih djelatnika u svojstvu asistenata, od kojih je četvero imalo stupanj magistra odgojnih znanosti. U posljednje tri godine su obranili doktorske disertacije Vesna Buljubašić Kuzmanović, Branko Bognar i Mirko Lukaš. Dr. sc. Vesna Buljubašić Kuzmanović i dr. sc. Branko Bognar su izabrani u zvanje docenta a dr. sc. Mirko Lukaš je u postupku izbora. Troje novoprimljenih asistenata upisalo je doktorske studije i svoje studentske obveze uredno i na vrijeme ispunjavaju.

U međuvremenu naš odsjek je napustio prof. dr. sc. Ladislav Bognar (prešao na Učiteljski fakultet u Osijeku), a izv. prof. dr. sc. Emerik Munjiza će otići u mirovinu s akademskom godinom 2010./2011. To znači da na Odsjeku preostaje osim novoizabranih docenata samo dva profesora u statusu trajnog zvanja i redovnog profesora: prof. dr. sc. Nada Babić i prof. dr. sc. Stanislava Irović. S time da je prof. dr. sc. Stanislava Irović zaposlena na pola radnog vremena na Učiteljskom fakultetu u Osijeku. To sve ukazuje na problem nedostatka kadrova koji unatoč, određenim pomacima nije riješen.

Pet vanjskih suradnika birano je u suradnička zvanja asistenata kako bi mogli sudjelovati u vođenju seminara i praktičnoj realizaciji predviđenih obveza i programa studija. To su djelatnici Agencije za obrazovanje, ravnatelji odgojnih ustanova, stručni suradnici – pedagozi u osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju.

Odsjek ima veliku potrebu za poštovanjem principa izvrsnosti i u realizaciji svojih programa surađuje s nekoliko vanjskih suradnika – redovnih profesora (iz Zagrebačkog, Riječkog i Zadarskog sveučilišta) koji su predavači i nositelji pojedinih kolegija. Dovodeći kvalitetne profesore sa ostalih sveučilišta omogućujemo studentima upoznavanje s aktualnom stručnom problematikom kao i traganje za novim rješenjima. Posebno ističemo uspješnu suradnju s prof. dr. sc. Vlatkom Previšićem i prof. dr. sc. Nevenom Hrvatićem koji svojim stručnim doprinosom pripomažu ostvarivanju pojedinih kolegija studijskog programa, ali isto tako se brinu za poboljšanje kadrovske strukture Odsjeka. Tako je prof. dr. sc. Vlatko Previšić preuzeo odgovornost biti mentor prilikom izrade doktorske disertacije većini naših novih asistenata.

Briga za znanstveni pomladak unutar ovog Odsjeka vidljiva je i po tome što su 3 mlada diplomirana profesora pedagogije s našeg Odsjeka zaposlena kao asistenti na Učiteljskom fakultetu u Osijeku i upisala su doktorski studij. Većina diplomiranih profesora pedagogije s našeg Odsjeka (koji su diplomirali u posljednje dvije godine koliko postoji mogućnost diplomiranja na ovom Odsjeku) uspješno je pronašla posao u svojoj struci.

Unutar fakulteta se briga za znanstveni pomladak odvija kroz angažiranje studenata i njihovo sudjelovanje u zajedničkim projektima s njihovim predmetnim profesorima. Izradom seminarskih

radova i izvješća o provedenim projektima koje studenti zajedno sa svojim mentorima izlažu na međunarodnim i domaćim kongresima i skupovima.

Dvoje studenta pedagogije do sada je nagrađeno u svojoj generaciji rektorovom nagradom, dok je u sljedećoj generaciji dvoje studenata nagrađeno dekanovom nagradom za izniman doprinos u radu i zalaganju u studiju i promicanju kvalitete rada Odsjeka.

Želeći produbiti zajedničku suradnju studenata i profesora postoji već niz godina mogućnost otvaranja studentskih forumskih tema za izražavanje svojih stajališta preko internetskog portala - Odsjeka pedagogije, a nedavno je otvorena i mogućnost tiskanja neovisnog studentskog časopisa studenta pedagogije koji će moći razmjenjivati svoja iskustva, predlagati nova metodička rješenja, nuditi poboljšanja u radu i približe se upoznavati s pojedinim aktivnostima kako studenata tako i njihovih profesora.

Inovativnim i suvremenim pristupima nastavi – profesori na studiju pedagogije pokušavaju ustrojiti učenja posredstvom ICT uređaja i tehnologija, razvijajući i koristeći fakultetski Moodle sustav mrežnog učenja. Danas su to kolegiji vezani uz didaktičko – metodičke inovacije, a doc. dr. sc. Branka Bognara ima ustrojen vlastiti sustav za e-učenje za kolegije koje predaje (<http://pedagogija.net>). Odsjek za pedagogiju ima izrađenu svoju web stranicu na kojoj studenti mogu pronaći bitne informacije u svezi studija (<http://web.ffos.hr/pedagogija/>). Osim toga, nastavnici i asistenti na Odsjeku za pedagogiju koriste suvremene nastavne metode u učioničkoj nastavi.

Odgovarajuće obrazovno okruženje – navedeno u poslanju Fakulteta je shvaćeno na studiju pedagogije vrlo ozbiljno i provedeno je tako da se našim studentima omogućila nastava pojedinih pedagoških predmeta unutar učionice za pedagogiju koja je didaktički bogato opremljena specifičnim razmještajem stolova i stolica za timske i skupne aktivnosti studenta, ICT opremom, priručnom bibliotekom obogaćenom pedagoškom literaturom, studentskim dosadašnjim seminarskim i diplomskim radovima, te raznolikim poticajnim slikovnim materijalima iz povijesti svjetske i nacionalne pedagogije. Učenici na taj način mogu primjenjivati nove didaktičke i metodičke postupke u svom svakodnevnom učenju, a ne samo na teorijskoj razini.

Suradnja s brojnim ustanovama. Nastavnici zaposleni na Odsjeku za pedagogiju, pridonose stručnosti i znanstvenoj kvaliteti Filozofskog fakulteta sudjelujući u ostvarivanju nastave pedagoško – didaktičke skupine kolegija i na drugim sastavnicama Sveučilišta kao što su Umjetnička akademija, Odsjeci prirodnih znanosti – matematike, fizike, biologije i kemije, Medicinskog fakulteta, Učiteljski fakultet.

Nastavnici i asistenti Odsjeka za pedagogiju uključeni su u nekoliko projekata odobrenih od Ministarstva znanosti RH, čiji su nositelji druge visokoškolske institucije i to dva profesora na Učiteljskom fakultetu u Osijeku i četiri na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Djelatnici Odsjeka za pedagogiju uključeni su u organizaciju i ostvarivanje nastave pedagoško-psihološke izobrazbe u kojoj se polaznici osposobljavaju za vođenje nastave u osnovnim i srednjim školama. Time se dodatno očituje značaj Odsjeka za pedagogiju na Filozofskom fakultetu, ali i u široj društvenoj zajednici.

Plodna izdavačka djelatnost – mnogi profesori objavili su članke, znanstvene i stručne radove nastupajući pozivno i samostalno se angažirajući na različitim međunarodnim znanstvenim skupovima i konferencijama od BiH, Bugarske, Mađarske, Rumunjske, Srbije, Slovačke, Litve, Latvije, Ukrajine, Poljske, Velike Britanije. Osim toga profesori Odsjeka za pedagogiju su članovi uredništva, recenzenti u različitim znanstvenim časopisima, te u jednom slučaju i osnivači međunarodnog časopisa (vidjeti <http://eiolts.net>).

Samostalno su djelatnici Odsjeka objavili dva sveučilišna udžbenika za nastavu povijesti pedagogije, te u zajedničkoj suradnji s djelatnicima Učiteljskog fakulteta u Osijeku dvije knjige iz područja didaktike, a sudjelovali su u uređivanju nekoliko zbornika radova s međunarodnih znanstvenih skupova. Osim toga profesori i asistenti kontinuirano objavljuju znanstvene radove u različitim časopisima u zemlji i inozemstvu.

3. Prikladnost naziva studijskog programa i ishoda učenja (općih i posebnih kompetencija) koji su definirani u studijskom programu

Naziv koji se stječe po završetku preddiplomskog studijskog programa je *sveučilišni prvostupnik (baccalaureus)* koji u trenutnoj procjeni ne pronalazi svoje mjesto u skladu s preporukama strukovnih udruga. U konkretnom smislu to se može očitovati u do sada otvorenim natjecajima za zapošljavanje pedagoga – stručnih suradnika u kojima se ne iskazuje potreba za ovim stupnjem obrazovanosti kadrova. To ukazuje na nedorečenost sustava 3+2 za koji ne postoje stvarna mogućnost zapošljavanja kadrova koji završe samo preddiplomski stupanj obrazovanja. Smatramo kako bi bilo dobro razmisliti o mogućnosti preddiplomskog studija u trajanju od četiri godine čime bi se izjednačilo formalno obrazovanje stečeno u okviru bolonjskog sustava studiranja i onoga stečenog prije tog sustav. U tom slučaju bi se i nakon završenog preddiplomskog studija sveučilišni pristupnici mogli zapošljavati u školama. Nakon toga diplomsko obrazovanje u trajanju jedne godine omogućilo bi dodatnu stručnu specijalizaciju i daljnje poslijediplomsko obrazovanje kadrova. Time bi se omogućilo dosljednije rješavanje egzistencijalnih problema mladih osoba, odnosno njihovo zapošljavanje i uspješno snalaženje na tržištu rada.

Studenti koji diplomiraju na ovom sveučilišnom studiju stječu naziv *magistra pedagogije* koji jamči kvalitetne teorijske kompetencije za obavljanje pedagoških stručnih poslova u različitim odgojno-obrazovnim ustanovama. Poslovi koje najčešće obavljaju magistri pedagogije su poslovi stručnih suradnika u predškolskom, osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju, ali i u učeničkim domovima. Osim toga diplomirani pedagozi mogu potražiti svoje mjesto u gospodarstvu (odjeli upravljanja ljudskim potencijalima, marketing) i u nevladinom sektoru (različite nevladine udruge koje se bave obrazovnim programima).

Kompetencije koje studenti stječu na studiju pedagogije u potpunosti zadovoljavaju traženim zahtjevima i potrebama poslodavca. Poslodavci su zadovoljni teorijskim znanjima i poznavanjima problematike svijeta obrazovanja i odgoja kao i njihovim snalaženjem u svakodnevnim školskim obvezama. Unatoč tome, uočena nedovoljna angažiranost studenta u praktičnom dijelu odgojno-obrazovnog sustava i njegovom funkcioniranju, što posebno dolazi do izražaja na preddiplomskom studiju. Smatramo kako bi trebalo povećati broj sati praktične nastave i praktičnih aktivnosti polaznika studija kako bi razvili vještine i sposobnosti neophodne za kompetentno odgojno djelovanje. Isto tako se ukazuje potreba da diplomirani magistri pedagogije budu osposobljeni za planiranje, provođenje i evaluaciju pedagoških inovacija i unapređivanje odgojnog djelovanja.

4. Struktura studijskog programa

Studijski program sadrži sve potrebne dijelove koji su predviđeni *Pravilima za provedbu postupka vrednovanja studijskih programa sveučilišnih preddiplomskih, diplomskih i stručnih studija Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku*:

- Elaborat o studijskom programu sadrži studiju o opravdanosti izvođenja studijskog programa. Inače, studij pedagogije je jedan od temeljnih studija na Filozofskom fakultetu, a uloga Odsjeka za pedagogiju važna je ne samo zbog ostvarivanja studijskog programa pedagogije, već i zbog realizacije drugih studijskih programa koji predviđaju obrazovanje budućih nastavnika kako na Filozofskom fakultetu, tako i na Sveučilištu. Unatoč tome, ta bitna uloga Odsjeka za pedagogiju nije još u dovoljnoj mjeri prepoznata što bi trebalo u doglednoj budućnosti mijenjati. U tom smislu bi trebalo izraditi detaljniju studiju iz koje bi bilo u potpunosti vidljiva opravdanost izvođenja studijskog programa te uloga Odsjeka za pedagogiju.
- U izradi studijskog programa su sudjelovali nastavnici iz sustava visokog obrazovanja iz znanstvenoga polja ili umjetničkog polja studijskog programa pedagogije.
- Studijski program pedagogije nastoji postići sljedeće ciljeve:
 - „Cilj je preddiplomskoga studija pedagogije omogućiti stjecanje analitičkih i socijalnih vještina koje studente osposobljavaju za diplomski studij pedagogije i drugih sličnih studija. Te se vještine mogu primijeniti u odgojnome radu u domovima, za voditelje omladinskih klubova i organizaciju slobodnog vremena mladih. Preddiplomski studij ne razvija neophodne kompetencije za rad u pedagoškoj praksi školskih institucija.“ (Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet u Osijeku, str. 4)
 - „Diplomski studij omogućuje stjecanje potrebnih profesionalnih znanja i vještina nužnih za obavljanje pedagoških djelatnosti iz određenoga područja primijenjene pedagogije (primjerice: socijalne, adolescencije, ovisnosti). Diplomski studij omogućuje planiranje, provođenje, te evaluaciju projekata i programa. Osigurava također spremnost za znanstveno ili stručno usavršavanje. Nužan uvjet za diplomski studija jest završen preddiplomski studija.“ (Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet u Osijeku, str. 4)
 - „Odsjek za pedagogiju zainteresiran je za ostvarivanje pokretljivosti studenata unutar države te je aktivno sudjelovao u radu koordinacije studija pedagogije u Republici Hrvatskoj. Postavljena su opća načela obrazovanja pedagoga u Hrvatskoj, a temeljni mu cilj osiguranje pokretljivosti studenata unutar Hrvatske nakon pojedinog obrazovnog stupnja.“ (Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet u Osijeku, str. 3)

Ti ciljevi su u skladu s osnovnom misijom Sveučilišta koja podrazumijeva „povezivanjem znanstvenog istraživanja, umjetničkoga stvaralaštva, studija i nastave razvija znanost, struku i umjetnost, priprema studente za obavljanje profesionalnih djelatnosti na temelju znanstvenih spoznaja i metoda, kao i umjetničkih vrijednosti, obrazuje znanstveni i umjetnički pomladak, sudjeluje u ostvarivanju društvenih interesa studenata te promiče međunarodnu, posebice europsku, suradnju u visokom obrazovanju te znanstvenoj i umjetničkoj djelatnosti... Sveučilište osigurava unutarnju i vanjsku mobilnost studenata i nastavnika, racionalno korištenje ljudskih i materijalnih resursa, razvoj multidisciplinarnih studija te nadzor i stalni rast kvalitete, kao i konkurentnosti nastavnoga, znanstvenoga, umjetničkog i stručnog rada te razvija jedinstveni informacijski i knjižnični sustav.“ (Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, str. 5)

Prilikom izmjena studijskog programa veći naglasak bi bilo potrebno postaviti na međunarodnu suradnju i mobilnost kako studenata, tako i nastavnika. Osim toga važno je voditi računa o poticanju multidisciplinarnosti studije te na stalnom nastojanju na rastu kvalitete studiranja.

- Plan i program studija pedagogije usporediv je s brojnim primjerima na europskim sveučilištima, navodimo neke:
 - Universität Hamburg (Studium Erziehungswissenschaft)
 - Univerza v Ljubljani – Filozofska fakulteta (jednopedmetni i dvopedmetni studij pedagogije);
 - Università di Bologna – (jednopedmetni studij – Pedagogista)
- Unatoč tome što bi bolonjski proces trebao osigurati vertikalnu mobilnost studenata u nacionalnom i međunarodnom prostoru visokog obrazovanja to se u praksi još ne događa. To znači da bi za osiguranje tog zahtijeva trebalo predvidjeti i osigurati konkretne organizacijske pretpostavke koje bi omogućile vertikalnu mobilnost studenata.
- U studijskom programu se ne spominje pojam ishodi učenja, već su navedeni ciljevi koji su u skladu sa zahtjevima strukovnih udruženja i tržišta rada što jamči buduću zapošljivost završenih studenata. U budućim izmjenama programa pitanju ishoda učenja bi trebalo posvetiti veću pozornost, poštujući pri tome znanstvena dostignuća struke. Međutim, nije dopustivo da se prilikom definiranja ishoda učenja polazi samo od jednog teorijskog pristupa učenju (kognitivističkog) pozivajući se na autore i njihove teorijske postavke od prije 50 godina, a zanemarujući znanstvena dostignuća i suvremene teorijske pristupe toj problematici.
- Sadržaji studijskog programa, nastavne metode i studentsko opterećenje osiguravaju stjecanje definiranih izlaznih znanja, vještina i kompetencija. Međutim, kako na visokoškolskim ustanovama treba poštivati autonomiju i stručnost nastavnika, bit će važno učiniti određene preinake koje će odgovarati nositeljima pojedinih kolegija. S obzirom da dio nastavnika koji je sudjelovao u izradi studijskog programa više ne predaje na Odsjeku za pedagogiju, bit će potrebno uvažiti nastale kadrovske promjene.
- Naziv studijskog programa je „**Studij pedagogije.**“ Završetkom preddiplomskog studija pedagogije stječe se akademski naziv **baccalaurea/baccalaureus društvenih znanosti – smjer pedagogija**, a završetkom diplomskog studija stječe se akademski naziv **magistar/magistra društvenih znanosti, smjer pedagogija**. Ti nazivi kao i razina predloženog studijskog programa slični su istovrsnim studijima na drugim sveučilištima u Republici Hrvatskoj.
- Uvidom u istovrsne studijske programe koji se ostvaruju na Sveučilištu u Zagrebu, Sveučilištu u Rijeci i Sveučilištu u Ljubljani uočene su razlike u izboru kolegija i pridijeljenim ECTS bodovima za slične ili iste kolegije. To bi moglo otežati nacionalnu i međunarodnu mobilnost. Međutim, kako se svi studijski programi znatno razlikuju i u velikoj mjeri su povezani uz kadrovske mogućnosti i specifičnosti, teško je postići ujednačenost koja bi omogućila nacionalnu i međunarodnu mobilnost.
- Prilikom izmjena studijskog programa bit će potrebno razraditi ECTS bodove pridijeljene pojedinim kolegijima tako da jasno definiraju sve obveze studenata. U okviru Studijskog programa pedagogije Filozofskog fakulteta u Rijeci navedene su sljedeće kategorije za razradu ECTS bodova pojedinih kolegija: *pohađanje nastave, aktivnost u nastavi, seminarski rad, eksperimentalni rad, pismeni ispit, usmeni ispit, esej, istraživanje, projekt, kontinuirana provjera znanja, referat, praktični rad*. Za svaki kolegij navodi se broj bodova za različite kategorije tako da ukupan broj bodova odgovara bodovnoj vrijednosti kolegija.

Smatramo da bi na sličan način bilo potrebno razraditi kriterije u okviru Studijskog programa pedagogije Filozofskog fakulteta u Osijeku.

- Prijem na dvopredmetni studij pedagogije ostvaruje se u skladu s Pravilima o provedbi razredbenog postupka za upis studenata na preddiplomske studije. Do sada se prilikom upisa vodilo računa o uspjehu u srednjoj školi te o rezultatima razredbenog ispita. Od akademske godine 2010./20110. Prijem na studij pedagogije ostvaruje se na temelju rezultata državne mature.
- Kvote za upis studenata na dvopredmetni studij pedagogije određene su na razini fakulteta, a konačnu odluku donosi Senat Sveučilišta. Kvote iznose 20 studenata studijske skupine pedagogija-povijest (10 osobne potrebe) i 15 studenata pedagogije i filozofije (7 osobne potrebe). Ukupno se može upisati do 35 studenata pedagogije.
- Studijski program sadrži popis obveznih i izbornih kolegija po semestrima te opise svih kolegija koji su navedeni u popisu. U programu je navedeno ukupno 29 obveznih i 21 izbornih predmeta (tablica 2).

Tablica 2. Broj i omjer obveznih i izbornih kolegija u studijskom programu

		Godine studija					Σ
		Preddiplomski			Diplomski		
		I.	II.	III.	IV.	V.	
Obvezni predmeti	Broj	6	6	6	5	6	29
	ECTS bodova	24	26	30	25	55	160
Izborni predmeti	Broj	6	6	2	5	2	21
	ECTS bodova	12	12	4	25	10	48
Omjer	Broj	1/1	1/1	2/3	1/1	1/3	¾
	ECTS bodova	½	½	2/15	1/1	1/5	3/10

- Iz tablice 2 moguće je uočiti ravnomjernu raspoređenost obveznih kolegija tijekom cijelog studija, premda broj ECTS bodova donekle varira tijekom studija. Ukupan broj obveznih predmeta je 28 koji nose 130 ECTS bodova. Kod izbornih kolegija postoji određeni diskontinuitet koji je prisutan u 3. i 5. Godini što se može objasniti uvođenjem završnog rada na 3. godini, odnosno diplomskog rada na završnoj godini diplomskog studija. Ukupan omjer izbornih i obveznih predmeta je 3/4, a omjer ECTS bodova je 3/10.
- U svezi broja kolegija/sati u studijskom programu posvećenih teorijskim i praktičnim aktivnostima svaki kolegij podrazumijeva teorijski (predavanja) i praktični dio koji se ostvaruje u obliku seminara. Omjer teorijskih i praktičnih aktivnosti je ujednačen. Međutim, kako je pedagogija praktička disciplina smatramo da bi već od prve godine studenti trebali imati više pedagoške prakse na temelju koje bi lakše mogli shvatiti i primijeniti teorijske sadržaje naučene tijekom nastave. Pedagoška praksa je, nažalost, pomaknuta na kraj diplomskog studija što smatramo prilično velikim problemom ovog studijskog programa.

5. Kolegiji u studijskom programu

Kolegiji u programu su opisani na istovjetan način tako da je moguće uočiti što od potrebnih elemenata nedostaje. Dakle, u postojećim programima nedostaju ishodi učenja i nastavne metode. Ostali elementi su većinom zastupljeni osim što nisu raspoređeni u predloženom obrascu (prilog 1). Dakle, sadržaji kolegija su opisani prema ključnim tematskim područjima, u sadržaje većine kolegija su uključena suvremena postignuća iz adekvatnog predmetno-znanstvenog područja, a opisi sadržaja odgovaraju nazivu kolegija i navedenoj literaturi.

Od uočenih nedostataka spomenut ćemo potrebu uključivanja novije literature² u većem dijelu obveznih kolegija: Osnove pedagogije, Pedagoška statistika, Teorije odgoja, Teorije obrazovnih sustava, Obiteljska pedagogija, Metodologija pedagogijskih istraživanja II, Sociologija odgoja i obrazovanja, Školska pedagogija, Pedagogija slobodnog vremena, Interkulturalna pedagogija, Socijalna pedagogija, Pedagogija djece s teškoćama u razvoju, Metodika odgoja, Metodologija znanstvenog istraživanja, Komparativna pedagogija, Metodika rada pedagoga II, .

U opisu sadržaja kolegija nije pravljena posebna distinkcija između teorijskih i praktičnih elemenata. Međutim, u svim kolegijima postoji nastojanje povezivanja teorije i prakse.

Osim ishoda učenja, osnovni nedostatak postojećih programa očituje se u tome što ne postoje jasno razrađene nastavne metode te načini ostvarivanja evaluacije nastavnog procesa. Također bi bilo potrebno detaljnije razraditi kriterije za stjecanje ECTS bodova iz kojih bi bile razvidne sve obveze studenata.

S obzirom na načine provjere znanja studenata prevladavaju usmeni i pismeni ispiti. Samo u dva slučaja u okviru izbornih kolegija se spominju pedagoške radionice kao jedan od kriterija za ocjenu. Premda se u praksi u okviru nekih kolegija koriste različiti oblici formativnoga vrjednovanja u postojećem programu to nije uočljivo što bi bilo potrebno promijeniti. Tako bi se osim pismenih i usmenih ispita mogli vrednovati projekti, istraživanja, seminari, eseji, rasprave posredstvom interneta, studentske mape (portfoliji), ostvarene pedagoške radionice i sl. Smatramo da bi na taj način došlo do izražaja sustavno praćenje i vrednovanje rezultata učenja tijekom nastave, a ne samo na kraju nastavnog procesa.

Analiza dijela kolegija u studijskom programu

Preddiplomski studij

OSNOVE PEDAGOGIJE

U okviru kolegij Osnove pedagogije bi bilo potrebno razraditi ishode učenja, nastavne metode te kriterije za utvrđivanje ECTS bodova, vrednovanje studentskog postignuća i evaluaciju nastavnog procesa. Obveznu literaturu bi trebalo obogatiti novijim izdanjima. U nastavnim sadržajima bi trebalo definirati odnos praktičnih i teorijskih elemenata.

PEDAGOŠKA STATISTIKA

Kolegij Pedagoška statistika je povezan s kolegijem Metodologija pedagogijskih istraživanja i zbog toga bi bilo primjerenije uključiti ga u drugu godinu studija zajedno s Metodologijom. Odnosno ono što su naučili na kolegiju Pedagoška statistika bi odmah mogli povezati s Metodologijom pedagogijskih istraživanja u okviru istraživačkih projekata. Osim toga, preporuka bi

² Smatramo kako bi na popisu obvezne literature trebala biti izdanja od 2000. godine i novija.

bila da Metodologiju i pedagošku statistiku predaju isti nastavnici jer bi na taj način bilo lakše ostvariti poveznicu između tih kolegija. Za kolegij pedagoška statistika bi bilo dobro razraditi sustav elektroničkog učenja i obrade podataka koji bi omogućio sustavno praćenje napredovanja svakog studenta te njihovo osposobljavanje za korištenje računalnih programa za kvantitativnu analizu podataka. Obveznu literaturu bi trebalo dopuniti novijim izvorima, a osim pismenog i usmenog ispita predvidjeti istraživački projekt u kojemu bi studenti mogli primijeniti naučeno.

TEORIJE ODGOJA

Sadržaje kolegija Teorije odgoja bi bilo potrebno doraditi tako da predstavljaju konzistentnu cjelinu. Također bi bilo važno jasnije definirati ishode učenja i nastavne metode. Vrednovanje studentskog postignuća bi trebalo ostvarivati tijekom nastave i to na sljedeće načine: priprema i ostvarivanje pedagoške radionice, samovrednovanje aktivnosti studenata tijekom suradničkog učenja, aktivnost na nastavi, rasprava na sustavu za e-učenje, pismeni i usmeni ispit. U obveznu literaturu bi trebalo uvrstiti novija izdanja.

TEORIJE OBRAZOVNIH SUSTAVA

Za kolegij Teorije obrazovnih sustava bi bilo potrebno razraditi nastavne metode i ishode učenja. Osim toga bilo bi važno osim pismenog i usmenog ispita predvidjeti još neke oblike praćenja i vrednovanja napredovanja studenata (npr. portfolij, projekt, rasprava). Na popis literature bi trebalo uvrstiti novija izdanja.

DIDAKTIKA

Kolegij *Didaktika* od traženih elemenata ne sadrži Šifru kolegija, Semestar, Suradnike na kolegiju, Ishode učenja, Nastavne metode. Sadržaji kolegija su uglavnom opisani prema ključnim tematskim područjima, a pisao ga je drugi autor, koji više nije nositelj. Odnos teorijskih i praktičnih elemenata u izradi kolegija je primjeren. S tim da manjka novije, recentnije literature. Različite metode poučavanja i vrednovanja bi trebale biti jasnije istaknute i sama transparentnost provjere znanja i kriterija vrednovanja Isto tako, kolegij didaktika bi trebao biti na diplomskom studiju zbog 60 ECTS pedagoško-psiholoških i didaktičko-metodičkih bodova koje student treba ostvariti. Naime, sve ove manjkavosti su u praksi otklonjene, ali u studijskom programu nisu, osim što treba provjeriti na kojoj godini studija bi izvoditi didaktiku.

PEDAGOGIJA RADA I i II – izborni

Za kolegij Pedagogija rada I i Pedagogija rada II je mala zainteresiranost studenata te bi on u budućnosti, ako se odobre promjene, trebao prerasti u Medijsku pedagogiju.

TEORIJE KURIKULUMA I i II– izborni

Izborni kolegij Teorije kurikuluma I i Teorije kurikuluma II je važan, osobito studentima pedagogije, i njegov bi se status, ukoliko se odobri, mijenjao u obvezatni, Programske sadržaje kolegija potrebno je ustrojiti prema traženim elementima, što će otkloniti postojeće nedostatke, te obveznu i dopunsku literaturu prilagoditi novijim saznanjima. Zahtjevi za promjene su pokrenuti, a program je razrađen na svim razinama

POSREDOVANJE U SUKOBIMA U ŠKOLI I i II – izborni

Kolegij Posredovanje u sukobima I i Posredovanje u Sukobima II potrebno je detaljno razraditi prema kriterijima vrednovanja. Kao takav, izborni kolegij bio bi djelotvorniji pod nekim jačim znanstvenim okriljem, npr. Pedagoška prevencija koja se sve više aktualizira pod okriljem Prevenzijskih znanosti.

Diplomski studij

PEDAGOGIJA DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Kolegij *Pedagogija djece s teškoćama u razvoju* ne sadrži sve potrebne elemente koji se traže. Naknadno su izrađeni ishodi učenja koji nisu uključeni u program. Sadržaji kolegija, kao i literatura, više bi trebali biti usmjereni na odgoj i obrazovanje djece s posebnim potrebama u osnovnoj školi, na individualizirane i prilagođene programe te potpunu i djelomičnu integraciju i inkluziju. Isto tako, kolegij bi trebao nositi naziv *Pedagogija djece s posebnim potrebama*, koji bi obuhvatio i darovitu djecu, što je pedagoški opravdano i ne izdvaja niti zanemaruje niti jedan oblik različitosti, Isto tako, dopunska literatura je preširoka, uglavnom defektološka i psihoterapijska (program je pisao i izvodio mr. defektologije)

Navedene manjkavosti su u praksi djelomično ispravljene, a veće promjene traže odobrenje, a samim tim i promjenu naziva kolegija te njegovo eventualno preseljenje na treću godinu.

UPRAVLJANJE I AUTONOMIJA ŠKOLE

Kolegij Upravljanje i autonomija škole je prethodno analiziran, kada su pokrenuti postupak za izmjene i dopune studijskih programa, ali je privremeno zaustavljen zbog sveobuhvatne analize studijskih programa. Pokazao se da je kolegij potrebno preimenovati u Pedagoški menadžment i promijeniti mu status u izborni, a umjesto njega uvesti novi obvezatni kolegij Pedagogija adolescencije, što će se naknadno usaglašavati.

SOCIOLOGIJA ODGOJA I OBRAZOVANJA

Kolegij Sociologija odgoja i obrazovanja od traženih elemenata ne sadrži Šifru kolegija, Semestar, Suradnike na kolegiju, Ishode učenja, Nastavne metode. Sadržaji kolegija su uglavnom opisani prema ključnim tematskim područjima, a pisao ga je drugi autor, koji više ne surađuje na našem Odsjeku. U prethodnim analizama, planira se taj kolegij prebaciti kao izborni, a umjesto njega teorije kurikuluma kao obvezni, , što će se naknadno usuglašavati.

METODIKA ODGOJA

Metodika odgoja predstavlja kolegij u okviru kojega studenti osim teorijskog znanja u velikoj mjeri mogu razviti neophodne praktičke kompetencije koje će im trebati u budućem zvanju pedagoga, bez obzira na institucionalni okvir u kojemu će djelovati. Metodiku odgoja bi trebao biti nastavak kolegija Teorije odgoja. Pri tome bi u Teorijama odgoja naglasak mogao biti na teorijskom aspektu, a u Metodici odgoja na praktičkim aktivnostima. U tom slučaju bi bilo dobro kada bi vremenski razmak između oba kolegija bio manji. U opisu kolegija bit će potrebno doraditi ishode učenja, metode, ali i načine polaganja ispita. Osim pismenog i usmenog ispita, studenti bi trebali pripremiti radionicu, ostvariti akcijsko istraživanje, a mogu im se ponuditi kao dodatne mogućnosti mapa (portfolij) i rasprava. Sve bi to bilo dobro razraditi u obliku kriterija za ECTS bodove.

Izborni kolegiji

Navedeni izborni kolegiji na diplomskom studiju se ne ostvaruju zbog uvođenja mentorskog semestra na drugoj godini, tako da na diplomskom studiju nemamo izbornih kolegija, a postojeći se odnose na njih šest: Odgoj i obrazovanje za roditeljstvo, Teorije i metodike nastave, Suradnja s roditeljima, Prevencija poremećaja u ponašanju, Promicanje prava i zaštita djece od nasilja, Pedagogija ovisnosti.

6. Izvedba studijskog programa

6a. Studenti

Prema tablici 1 moguće je uočiti kako je većina studenata (95%) dvopredmetnog studija pedagogije završila gimnaziju. Pri tome im je prosjek ocjena bio najmanje 4,34, a najviše 4,86. Iz toga bi se moglo zaključiti da su studenti upisani u dvopredmetni studijski program pedagogije relativno homogenog predznanja. Dvoje studenata pedagogije do sada je nagrađeno u svojoj generaciji rektorovom nagradom, dok je u sljedećoj generaciji dvoje studenata nagrađeno dekanovom nagradom za izniman doprinos u radu i zalaganju u studiju i promicanju kvalitete rada Odsjeka. To ukazuje na kvalitetu studenata koji pohađaju studij pedagogije.

Prema prosjecima ocjena pri upisu i subjektivnog dojma predavača/profesora i asistenata možemo zaključiti kako studenti sa studijskih grupa Hrvatski jezik i književnost i Engleski jezik i književnost, bolje surađuju na predavanjima i seminarima te da je bolja kvaliteta izvedbe studijskog programa na navedenim studijskim grupama u odnosu na ostale (Povijest, Filozofija).

Predlažemo uvođenje prakse naizmjeničnog upisa u programe Povijest-pedagogija, Filozofija-pedagogija te Hrvatski jezik i književnost i Engleski jezik i književnost. Na taj način bi se povećala atraktivnost studija pedagogije kao i ponuda različitih programa na Filozofskom fakultetu u Osijeku.

Tablica 3. Prva bolonjska generacija (godina upisa 2005./2006.)

Naziv studijskog programa	Broj upisanih studenata			Broj studenata koji su ostvarili do 1/3 mogućih ECTS bodova			Broj studenata koji su ostvarili do 2/3 mogućih ECTS bodova			Broj studenata koji su ostvarili više od 2/3 mogućih ECTS bodova			Prosječna ocjena na studiju		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
Hrvatski jezik i književnost i pedagogija	18	18	16				2			18	16	16	3,98	3,96	4,00
Engleski jezik i književnost i pedagogija	17	16	16							16	16	15	3,95	4,01	4,12
Njemački jezik i književnost i pedagogija	2	2	2						1	2	2	1	3,78	3,78	3,78
Filozofija i pedagogija	7	7	7						2	7		5	3,84	3,84	3,84
Pedagogija i povijest	21	21	21							21	21	21	3,75	3,79	3,79

S obzirom da prva generacija koja je upisala studij po bolonjskom programu nije još završila studij, teško je do kraja procijeniti uspješnost studiranja u okviru studijskog programa pedagogije. Međutim, na temelju uspjeha prve generacije upisane 2005./2006. godine rezultati su zadovoljavajući. Od ukupno upisanih 66 studenata 61 je upisalo 3. godinu preddiplomskog studija, a 58 (88%) ih je završilo preddiplomski studij u roku (tablica 3). Nažalost, ti rezultati nam ne mogu dati jasnu predodžbu o uspješnosti studiranja u okviru studijskog programa pedagogije jer je na prvu godinu studija upisan znatno veći broj studenata od naših potreba i mogućnosti. I u sljedećoj bolonjskoj generaciji je upisan velik broj studenata (57). Tek u trećoj bolonjskoj generaciji taj broj je smanjen na 35. Smatramo kako treba izbjegavati upis većeg broja studenata od definiranih kvota jer to može utjecati na prolaznost i kvalitetu ostvarivanja studijskog programa pedagogije.

Osim toga, velik broj kombinacija studijskih grupa (četiri) otežavao je organizaciju studija. U ovom trenutku postoje samo dvije kombinacije studijskih grupa i manji broj studenata što može doprinijeti kvaliteti studiranja i prolaznost. Međutim, o tome je još prerano suditi jer nam nedostaju relevantni pokazatelji.

Prema podacima dobivenim u studentskoj referadi na dvopredmetnim studijskim programima koji uključuju pedagogiju broj ispisanih studenata posljednjih pet godina je zanemariv i svi su osobne prirode. Iz aspekta uspješnosti završavanja i trajanja studija uspješnost studiranja možemo ocjeniti vrlo visokom ocjenom. Na odsjeku pedagogije nemamo problem predugog i neuspješnog studiranja.

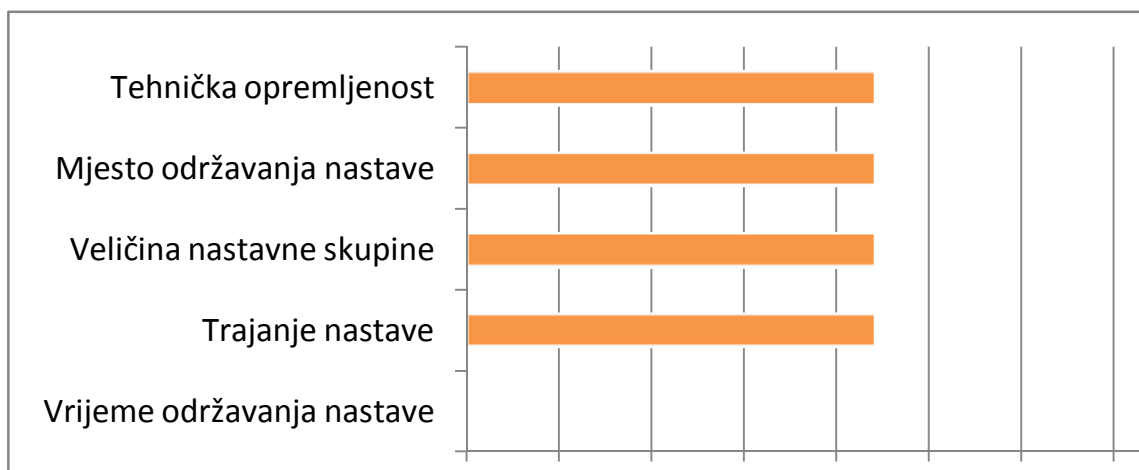
Od upisanih studenata tijekom protekle tri godine vrlo malo studenata je išlo na usavršavanje u inozemstvu što ukazuje na nedovoljnu unutarnju i vanjsku mobilnost studenata. Vjerujemo kako bi takve mogućnosti trebalo sustavno organizacijski razraditi te o tome detaljno informirati studente i nastavnike.

Studenti su tijekom protekle tri godine imali mogućnost sudjelovati na nekoliko znanstvenih skupova i konferencija: na Međunarodnom znanstvenom kolokviju u Osijeku: Kompetencije i kompetentnost učitelja, na Prvom kongresu pedagoga u Zagrebu: Međunarodnom znanstvenom kolokviju: *Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*, održanom u Osijeku, na susretu Hrvatskog – pedagoškog društva u Osijeku pod nazivom *Kriza odgoja ili odgoj u krizi*, na Međunarodnoj konferenciji u Požegi: *Kreativni pristup osposobljavanju učitelja*. Osim toga, pojedini studenti su sa svojim mentorima aplicirali radove i na inozemne međunarodne skupove.

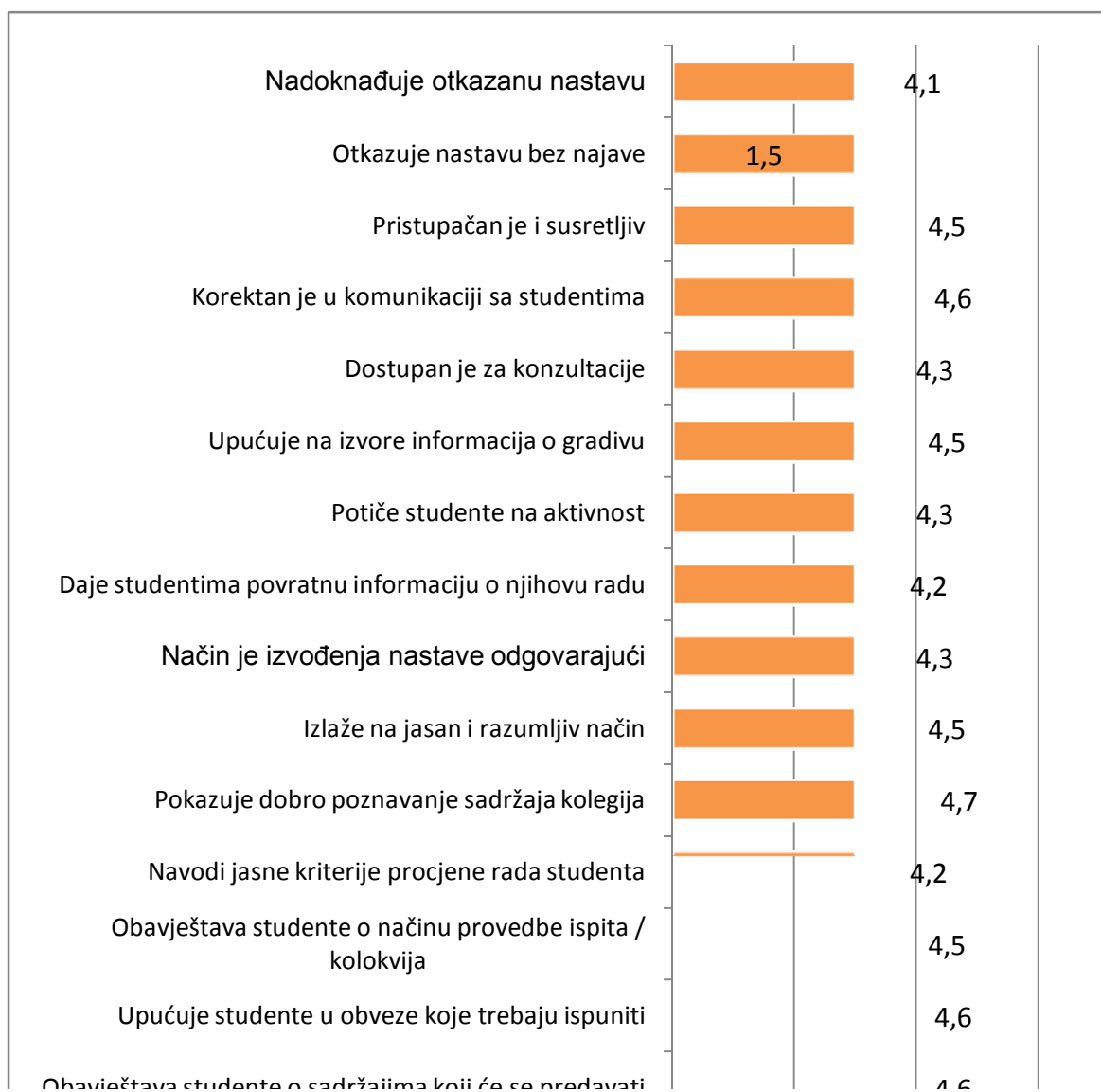
Na inicijativu studenata pedagogije pokrenut je studentski časopis *Pedagoški koraci* koji uređuju studentica Sanja Simel i asistentica Karmen Sadaić. Prvi broj će biti izdan uskoro.

Studenti (n=308) su mogli izraziti svoje zadovoljstvo sadržajem i izvedbom studijskog programa pedagogije sudjelujući u studentskoj anketi 2008./2009. godine. Na temelju te ankete dobili smo povratnu informaciju o učestalosti pohađanja nastave, uvjetima odvijanja nastave, kvaliteti ostvarivanja nastave te osobnoj aktivnosti, interesu i očekivanjima studenata od nastave.

Na temelju rezultata ankete možemo zaključiti kako studenti pedagogije relativno učestalo pohađaju nastavu (89%). Studenti (grafikon 2) vrlo visokom ocjenom (4,6) procjenjuju mjesto održavanja nastave (veličina prostora, izgled prostora itd.) te tehničku opremljenost (dostatan broj računala, dostupnost različitih medija i ispravnost pomagala itd.). Osim toga smatraju kako je veličina nastavne skupine u većoj mjeri (4,5) odgovarajuća. Nešto slabijim procjenjuju trajanje nastave (4,3) i vrijeme održavanja nastave (4,1). Smatramo kako bi razlog tome mogli potražiti u rasporedu u kojemu se ponekad ne vodi dovoljno računa o ujednačenosti dnevnog i tjednog opterećenja studenata. Naime, događa se da studenti ponekad u jednom danu imaju veći broj sati nastave, dok ima dana kada nemaju nastave ili imaju vrlo mali broj sati.

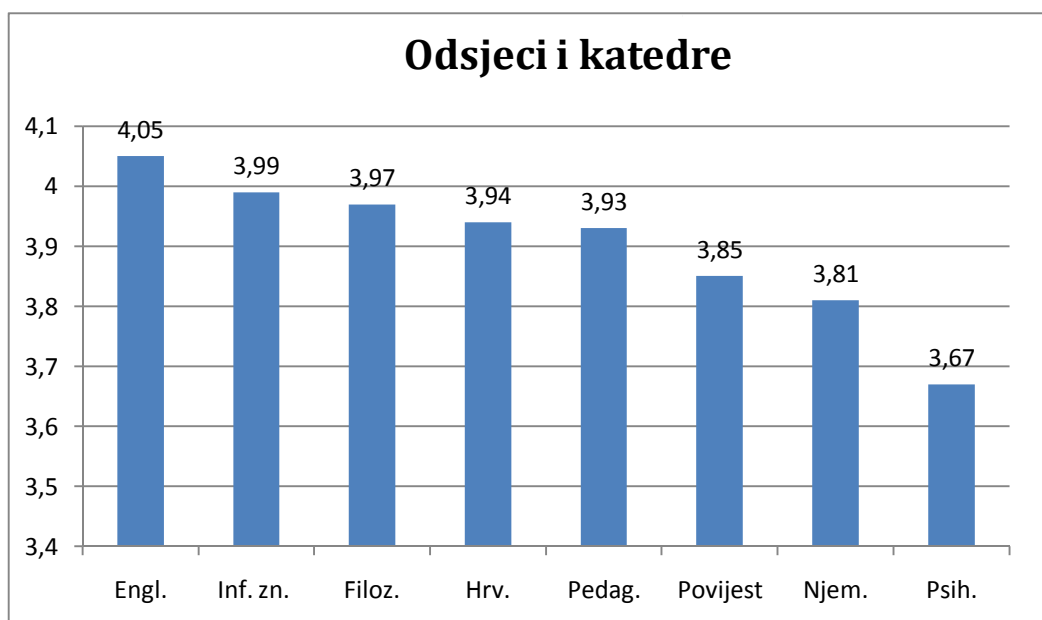

Grafikon 2. Studentska procjena uvjeta odvijanja nastave (anketa provedena 2008./2009. Akademske godine)

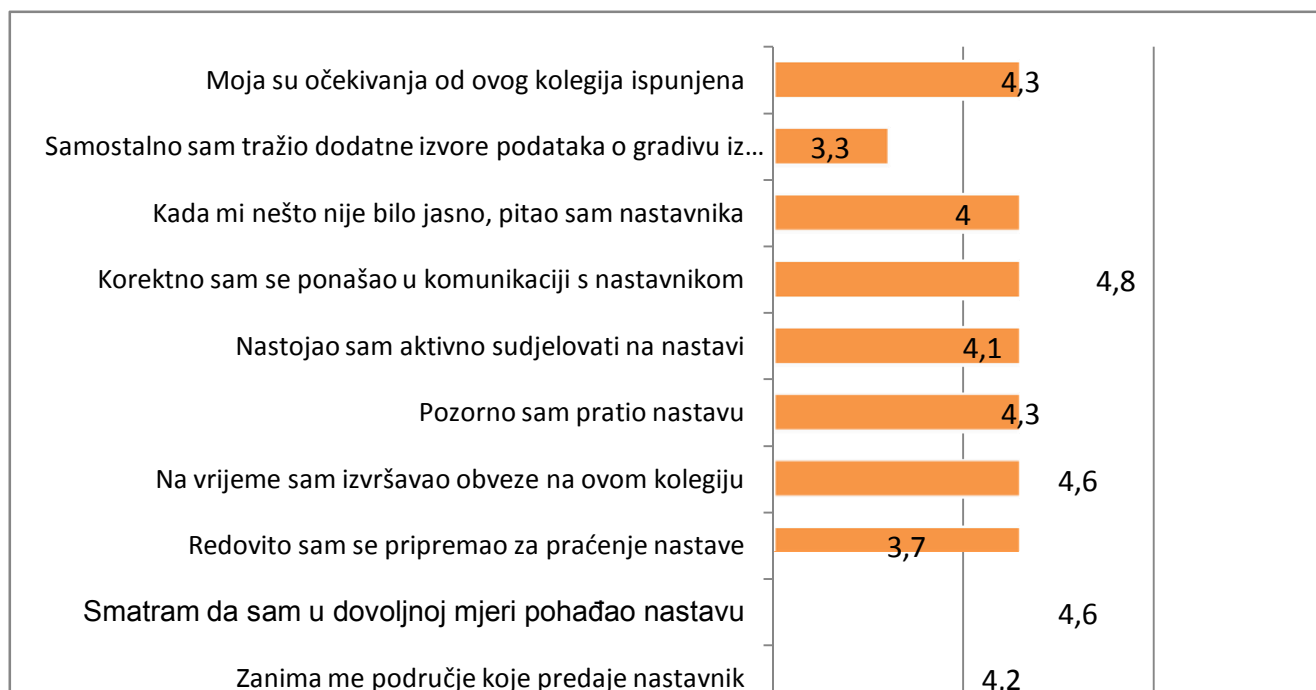
Grafikon 3. Studentska procjena kvalitete djelovanja nastavnika (anketa provedena 2008./2009. Akademske godine)

Iz grafikona 3 možemo uočiti kako su studenti vrlo zadovoljni kvalitetom nastavnog djelovanja. U najvećoj mjeri su zadovoljni nastavničkim dobrim poznavanjem sadržaja kolegija (4,7) što upućuje na to da je Odsjek za pedagogiju u stručnom smislu kadrovski dobro ekipiran. Studenti smatraju da nastavnici upućuju studente u obveze koje trebaju ispuniti te da ih obavještavaju o sadržajima koji će se predavati (ocjena 4,6). Isto tako visoko procjenjuju korektnost u komunikaciji sa studentima. Ocjenom 4,5 procjenjuju nastavničku pristupačnost i susretljivost, upućivanje na izvore informacija o gradivu, izlaganje na jasan i razumljiv način, obavještavanje studenata o načinu provedbe ispita te o nastavnim ciljevima. Ostale kategorije studenti su procijenili nešto malo nižom ocjenom, ali i dalje iznad 4,1. Najnižu ocjenu (4,1) su pridružili nadoknađivanju otkazane nastave čemu bi u budućnosti trebalo posvetiti više brige. U cjelini, možemo zaključiti kako su studenti vrlo zadovoljni kvalitetom izvođenja nastave. Ukoliko ove rezultate usporedimo s rezultatima odsjeka u anketi provedenoj 2006./2007. godine (grafikon 4) možemo uočiti pomak u zadovoljstvu studenata kvalitetom djelovanja nastavnika, premda je teško uspoređivati rezultate tih dviju anketa jer u anketi provedenoj 2008./2009. godine nedostaje zbirna procjena.

Grafikon 4. Studentska procjena kvalitete djelovanja nastavnika i asistenata (anketa provedena 2006./2007. Akademske godine)

Unatoč tome što možemo biti zadovoljni rezultatima studentske ankete moguće je uočiti prostor za unapređenje kvalitete djelovanja nastavnika. To se prije svega odnosi na navođenje jasnih kriterija procjene aktivnosti studenata i davanje povratnih informacija o njihovoj aktivnosti. To bi se moglo postići jasnijim definiranjem ishoda učenja, razradom ECTS bodova u opisu pojedinih kolegija studijskog programa pedagogije, ali isto tako i u formativnim vrednovanjem aktivnosti studenata tijekom semestra. Na početku nastave bi bilo preporučljivo sa studentima dogovoriti kriterije vrednovanja i kad god je to moguće i njih uključiti u proces samovrednovanja i (samo)evaluacije nastavnog procesa.

Grafikon 5. Studentska samoprocjena (anketa provedena 2008./2009. Akademske godine)

Na temelju rezultata samoprocjene studenata (grafikon 5) moguće je uočiti kako studenti najvišom cijene svoje korektno ponašanje u komunikaciji s nastavnicima, a zatim pravovremeno izvršavanje obveza i pohađanje nastave (ocjena 4,6). Najmanje su zadovoljni svojom aktivnošću u traženju dodatnih izvora podataka o gradivu (3,3) i redovitim pripremanjem za praćenje nastave (3,7). Takva relativna pasivnost studenata u pripremanju za nastavni proces vjerojatno proizlazi iz načina vođenja nastavnog procesa u kojemu dominantni ulogu imaju nastavnici. Poticanjem i vrednovanjem izvannastavnih aktivnosti studenata kao što su projekti, istraživanja, priprema pedagoških radionica, web rasprave i slično, studenti bi mogli u većoj mjeri biti aktivni i odgovorni za rezultate procesa učenja.

6b. Nastavnici

Na Odsjeku za pedagogiju su do trenutka izrade ovog izvještaja bila zaposlena tri nastavnika s punim radnim vremenom u znanstveno-nastavnim zvanjima: prof. dr. sc. Nada Babić, izv. prof. dr. sc. Emerik Munjiza i doc. dr. sc. Vesna Buljubašić Kuzmanović. Prof. dr. sc. Stanislava Irović na Odsjeku za pedagogiju je zaposlena na pola radnog vremena, dok drugu polovicu radnog vremena ostvaruje na Učiteljskom fakultetu u Osijeku. Trenutni broj nastavnika u znanstveno-nastavnom zvanju ne zadovoljava potrebe kvalitetnog izvođenja studijskog programa. I premda se taj broj privremeno povećao zbog toga što je dr. sc. Branko Bognar izabran u zvanje docenta 30. Lipnja 2010., on će se opet ubrzo smanjiti zbog odlaska izv. prof. dr. sc. Emerika Munjize u mirovinu. Očekujemo da će dr. sc. Mirko Lukaš uskoro steći uvjete za zvanje docenta, međutim nakon toga broj nastavnika u znanstveno-nastavnim zvanjima se nekoliko godina neće mijenjati jer novoprimitljeni asistenti još nisu dovršili svoje disertacije. Očekujemo da bi većina to mogla učiniti u narednih dvije do tri godine, tako da u sljedećih pet godina možemo očekivati barem tri nova docenta.

S obzirom na nedostatak nastavnika u znanstveno-nastavnim zvanjima, ali isto tako i asistenata prinuđeni smo angažirati vanjske suradnike (tablica 4). Ukupan broj vanjskih suradnika se u proteklom razdoblju kretao oko deset. Od toga je polovica imala znanstveno-nastavna zvanja. S obzirom da se vanjska suradnja plaća sa zakašnjenjem, dio nastavnika je najavilo prestanak suradnje. Ukoliko bi se to dogodilo to bi znatno otežalo organizaciju nastave u narednoj akademskoj godini.

Tablica 4. Popis i zaduženje vanjskih suradnika

r.br.	Ime	Prezime	Zvanje	DJELATNI STATUS	PREDMET	PLANIRANI SATI U ZIMSKOM SEMESTRU			PLANIRANI SATI U LJETNOM SEMESTRU			PLANIRANI SATI UKUPNO		
						P	V	S	P	V	S	P	V	S
1	2	3	4	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1.	Maja	Akšamović	asistent	Ekonomska škola Osijek	Posredovanje u sukobima u školi I i II	-	-	15	-	-	-	-	-	15
2.	Jasminka	Dević, mr. sc.	asistent	Dom za odgoj, Osijek	Domska pedagogija	-	-	-	-	-	30	-	-	30
3.	Neven	Hrvatić, dr. sc.	izv. prof.	Filozofski Fakultet Zagreb	Interkulturalna pedagogija Domska pedagogija	30	-	30	-	-	-	30	-	30
4.	Karolina	Jukić, mr. sc.	Vanjska sur.	Đački dom, Osijek	Teorije odgoja	-	-	-	-	-	15	-	-	15
5.	Anita	Klapan, dr. sc.	Red. prof.	Filozofski Fakultet Rijeka	Andragogija	-	-	-	30	-	-	30	-	-
6.	Aleksandra	Krampač-Grljušić	asistent.	OŠ Ljudevita Gaja	Pedagogija djece s teškoćama u razvoju	-	-	30	-	-	-	-	-	30
7.	Verica	Kuharić-Bučević	asistent	OŠ VI. Nazor, Đakovo	Metodika odgoja	-	-	-	-	-	30	-	-	30
8.	Ružica	Pažin-Ilakovac	asistent	Zavod za školstvo	Pedagoška praksa Metodika rada pedagoga I i II	-	30	-	-	30	-	-	60	-
9.	Vlatko	Previšić, dr. sc.	Red. prof.	Filozofski Fakultet Zagreb	Socijalna pedagogija Pedagogija slobodnog vremena Teorije kurikula I i II	30	-	-	-	-	-	30	-	-
						15	-	-	-	-	-	-	-	15
						.	-	-	-	-	15	-	-	15
10	Stjepan	Staničić, dr. sc.	Izv. prof.	Filozofski Fakultet Rijeka	Upravljanje i autonomija škole	-	-	-	30	-	30	30	-	30

Na Odsjeku za pedagogiju će od 2010./2011. akademske godine biti ukupno zaposleno 3,5 nastavnika u znanstveno-nastavnim zvanjima te 6 asistenata³ (ukupno 9,5 zaposlenika). Kako te akademske godine očekujemo oko 200 studenata na svih pet godina ukupan broj nastavnika zajedno sa asistentima odgovara potrebama studijskog programa pedagogije jer je omjer nastavnika i studenata oko 21 student na jednog nastavnika, što je manje od dozvoljenog omjera (1:30). Međutim, vrlo je teško izračunati stvarni omjer nastavnika i studenata jer je Odsjek za pedagogiju zadužen za ostvarivanje pedagoških kolegija (pedagogija i didaktika) na ostalim studijskim skupinama.

Svi nastavnici u znanstveno-nastavnim zvanjima imaju od 10% do 15% više norma sati od propisanog broja. Dok se taj broj kod asistenata kreće od 20% do 100% većeg zaduženja od propisanog. S obzirom na mali broj nastavnika u znanstveno-nastavnim zvanjima javlja se problem mentorstva studentima prilikom izrade završnih i diplomskih radova, te prilikom ostvarivanja ispita. S obzirom na velika nastavna zaduženja i druge obveze prema studentima smanjuje se mogućnost bavljenja znanstvenim radom.

Zbog svega toga bi bilo važno voditi računa o zapošljavanju novih i perspektivnih kadrova koji bi u dogledno vrijeme mogli steći znanstveno-nastavna zvanja i osigurati kvalitetno ostvarivanje studijskog programa pedagogije i sudjelovati u realizaciji ostalih studijskih programa na Filozofskom fakultetu te na drugim sastavnicama Sveučilišta. Dok god ne budemo imali dovoljan broj nastavnika i asistenata bit će potrebno angažirati vanjske suradnike.

6c. Prostor, oprema i novčana sredstava koja su potrebi za izvođenje studijskog programa

Za ostvarivanje nastave većeg dijela kolegija studijskog programa osigurana je specijalizirana učionica koja omogućuje ostvarivanje kvalitetne nastave. Premda je učionica vrlo dobro opremljena bilo bi dobro nabaviti sustav kućnog kina koji bi poboljšao kvalitetu reprodukcije audio-vizualnih sadržaja.

Međutim, najvažnije poboljšanje se odnosi na dodjeljivanje novih nastavničkih kabineta. Odsjek za pedagogiju u ovom trenutku koristi dva kabineta, od čega jedan u kojemu su smještene prof. dr. sc. Nada Babić i prof. dr. sc. Stanislava Irović udovoljava standardu, dok drugi kabinet dijeli ukupno 15 nastavnika i asistenata što onemogućuje normalno održavanje konsultacija i drugih aktivnosti koje bi nastavnici i asistenti trebali ostvarivati na fakultetu. Nadamo se da će odlaskom kolega s Učiteljskog fakulteta u novu zgradu, Odsjek za pedagogiju dobiti barem dva nova prostora za nastavnike i asistente.

Studijski program, ako izuzmemo izdvajanja za kadrove, odnosno vanjsku suradnju nije posebno financijskih zahtjevan. Osim toga nastavnici Odsjeka za pedagogiju donose fakultetu dobit svojim angažmanom oko programa psihološko-pedagoške izobrazbe nastavnika. Smatramo kako bi dio tih sredstava trebao biti usmjeren za potrebe Odsjeka.

6d. Suradnja s drugim ustanovama

Odsjek za pedagogiju redovno surađuje s drugim srodnim fakultetima u zemlji, a posebno sa ostalim sastavnicama Sveučilišta koje se bave obrazovanjem budućih nastavnika i učitelja. Važna nam je suradnja s Odsjekom za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu koji nam pomaže u ostvarivanju dijela kolegija i vodi brigu o napredovanju naših kadrova.

³ Ukoliko umjesto izv. prof. dr. sc. Emerika Munjize bude primljen jedan asistent.

Osim toga surađujemo sa školama i domovima na području Osijeka te cijele Slavonije i Baranje. Školski pedagozi nam pomažu u ostvarivanju pedagoške prakse studenata, a škole su otvorene i za druge oblike suradnje (stručne posjete, prezentacije i sl.).

Posebno uspješna suradnja je razvijena s Agencijom za odgoj i obrazovanje Republike Hrvatske, Podružnica Osijek koja vrlo često uključuje djelatnike Odsjeka za pedagogiju u programe stručnog usavršavanja učitelja, stručnih suradnika i ravnatelja. Neki nastavnici su razvili plodnu suradnju s kolegama iz drugih srodnih institucija u inozemstvu.

7. Razina usporedivosti studijskoga programa s akreditiranim srodnim studijskim programom u Hrvatskoj i u zemljama EU

Studijski program pedagogije je najbolje usporediti s akreditiranim srodnim programima u Hrvatskoj. Kao primjer možemo uzeti studije pedagogije koji se ostvaruju na sveučilištima u Zagrebu i Rijeci. Oba studija imaju daleko dužu tradiciju i bolje su kadrovski ekipirana. Većina naših nastavnika je završila svoje diplomsko i poslijediplomsko obrazovanje na jednom od tih studija. Osim toga, s tim ustanovama postoji tješnja suradnja u smislu razmjene iskustava i kadrovske potpore ostvarivanju studijskog programa pedagogije na Filozofskom fakultetu u Osijeku.

Na temelju tablice 5 moguće je zaključiti kako je studijski program pedagogije na Filozofskom fakultetu vrlo sličan onome koji se ostvaruje na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Međutim, prilikom izmjena studijskog programa bilo bi dobro uzeti u obzir i iskustva iz Rijeke. To se dijelom odnosi na raspored kolegija te posebno na opise kolegija koji su daleko detaljnije razrađeni od našeg programa.

Tablica 5. Sličnosti i razlike studijskog programa pedagogije s programima koji se ostvaruju na sveučilištima u Rijeci i Zagrebu

	Značajke	Sličnosti	Razlike
Rijeka	Naziv studija	U oba slučaja u nazivu je studij pedagogije kao i u Osijeku.	Osnovna razlika je u tome što u Osijeku ne postoji jednopredmetni studij pedagogije, već samo dvopredmetni.
Zagreb			
Rijeka	Osnovna svrha studija	I na jednom i na drugom sveučilištu naglasak je postavljen na osposobljavanje pedagoga koji će obnašati stručno-pedagoške poslove u okviru stručno-razvojnih službi suvremenih škola, ali isto tako koji će se moći zapošljavati i izvan odgojno-obrazovnog/školskog sustava. Možemo zaključiti kako je studijski program prema osnovnoj svrsi vrlo sličan srodnim studijima u Rijeci i Zagrebu.	U Rijeci se dodatno ističe značaj cjeloživotnog učenja te uloge andragoga u razvoju obrazovne djelatnosti.
Zagreb			
Rijeka	Trajanje studija	U oba slučaja preddiplomski studij traje 3 godine (6 semestara), dok diplomski traje 2 godine (4 semestra).	
Zagreb			
Rijeka	Stručni ili akademski naziv koji se stječe završetkom studija	Završetkom preddiplomskog studija pedagogije stječe se akademski naziv baccalaurea/baccalaureus društvenih znanosti – smjer pedagogija u Zagrebu i Osijeku. Završetkom diplomskoga studija stječe se akademski naziv magistar/magistra društvenih znanosti, smjer pedagogija što je vrlo slično akademskom nazivu u Zagrebu: magistar/magistra pedagogije.	U Rijeci je taj naziv preveden na hrvatski jezik i glasi prvostupnik/prvostupnica pedagogije i stručni naziv iz druge kombinacije.
Zagreb			

	Značajke	Sličnosti	Razlike
Rijeka	Kolegiji	U Rijeci se na preddiplomskom i diplomskom studiju ostvaruju slični kolegiji kao i u Osijeku.	<p>Uočene su sljedeće razlike:</p> <ul style="list-style-type: none"> • rasporedu pojedinih kolegija je izmijenjen (npr. Metodologija pedagoških istraživanja ostvaruje se tijekom prva dva semestra, a u 3. semestru se uvodi Pedagoška statistika, za razliku od Osijeka gdje je redoslijed obrnut; Didaktika je u Osijeku na 3. godini, dok je u Rijeci na 2. godini preddiplomskog studija). • Postoje određene razlike u nazivima pojedinih kolegija (npr. Opća pedagogija u Rijeci i Osnove Pedagogije u Osijeku, Opća povijest pedagogije – Osijek i Povijest odgoja i obrazovanja – Rijeka). • Neki kolegiji ne postoje u Osijeku i obrnuto (npr. Obrazovna politika – Rijeka; Povijest hrvatske pedagogije i školstva – Osijek). • Postoje razlike u broju ECTS bodova koji su pridruženi istovrsnim kolegijima (npr. Teorije odgoja: Rijeka – 3 ECTS boda i Osijek – 4 ECTS boda). • U Rijeci su opisi kolegija detaljnije razrađeni (ishodi učenja, nastavne metode, različiti oblici vrednovanja, razrada ECTS bodova).
Zagreb		Postoji sličnost u osnovnim kolegijima (npr. Osnove pedagogije, Didaktika, Pedagogija slobodnog vremena, Obiteljska pedagogija). Struktura opisa kolegija je vrlo slična u Osijeku i Zagrebu.	<p>U Zagrebu su kolegiji podijeljeni u 13 modula (npr. Pedagogijske znanosti, Sustav odgoja i obrazovanja, Društvo – kultura – obrazovanje, Institucionalni odgoj i obrazovanje, Pedagogijska istraživanja i sl.)</p> <p>U Zagrebu postoje kolegiji koji ne postoje u Osijeku (npr. Antropologija odgoja i obrazovanja, Didaktičke teorije, Ustanove ranog odgoja i obrazovanja, Školski podsustavi).</p>

8. Planovi za poboljšanja

S obzirom na prethodnu analizu predlažemo sljedeća poboljšanja studijskog programa pedagogije:

- Program bi trebalo doraditi tako da iz njega u većoj mjeri budu jasni ciljevi studija te kompetencije koje studenti trebaju razviti i koji se trebaju razlikovati u preddiplomskom i diplomskom studiju. U preddiplomskom studiju bi trebalo veći naglasak postaviti na praktičke kompetencije koje omogućuju studentima sudjelovanje u aktivnostima definiranim ciljem tog stupnja studija: „Cilj je preddiplomskoga studija pedagogije omogućiti stjecanje analitičkih i socijalnih vještina koje studente osposobljavaju za diplomski studij pedagogije i drugih sličnih studija. Te se vještine mogu primijeniti u odgojnome radu u domovima, za voditelje omladinskih klubova i organizaciju slobodnog vremena mladih.“ U tom smislu bi bilo dobro učiniti određene izmjene u rasporedu kolegija, ali isto tako i uvesti neke kolegije koje u većoj mjeri odgovaraju postavljenom cilju studija. Isto tako bi bilo važno učiniti određene preinake u rasporedu kolegija i njihovom redefiniranju tako da u većoj mjeri odgovaraju ciljevima diplomskog studija: Diplomski studij omogućuje stjecanje potrebnih profesionalnih znanja i vještina nužnih za obavljanje pedagoških djelatnosti iz određenoga područja primijenjene pedagogije (primjerice: socijalne, adolescencije, ovisnosti). Diplomski studij omogućuje planiranje, provođenje, te evaluaciju projekata i programa. Osigurava također spremnost za znanstveno ili stručno usavršavanje.
- Bilo bi dobro razmisliti o mogućnosti organizacije studija u trajanju od 4+1 godine što bi podrazumijevalo da se i na preddiplomskom i diplomskom studiju obrazuju kadrovi koji se mogu zapošljavati u odgojno-obrazovnim institucijama. Razlika bi bila u tome što bi diplomski studij predstavljao određeni oblik specijalizacije i otvaranja mogućnosti daljnjeg poslijediplomskog studiranja.
- Smatramo kako treba voditi računa da se ne upisuje veći broj studenata od 35 što je na početku provedbe bolonjskog procesa bio slučaj. Time bi bile stvorene pretpostavke za organizaciju kvalitetnije nastave.
- Osim toga bilo bi dobro mijenjati kombinaciju s drugim studijskim grupama na fakultetu. Tako bi bilo dobro da jedne godine studenti imaju mogućnost upisa studijskih programa pedagogije i filozofije te pedagogije i povijesti, a druge godine bi to mogla biti kombinacija pedagogije i engleskog jezika i književnosti te hrvatskog jezika i književnosti. Na taj način bi se povećao izbor programa na filozofskom fakultetu, a i atraktivnost studija pedagogije i drugih studijskih programa.
- Prilikom izmjena studijskog programa bit će potrebno razraditi ECTS bodove pridijeljene pojedinim kolegijima tako da jasno definiraju sve obveze studenata. U okviru Studijskog programa pedagogije Filozofskog fakulteta u Rijeci navedene su sljedeće kategorije za razradu ECTS bodova pojedinih kolegija: *pohađanje nastave, aktivnost u nastavi, seminarski rad, eksperimentalni rad, pismeni ispit, usmeni ispit, esej, istraživanje, projekt, kontinuirana provjera znanja, referat, praktični rad* (Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet u Rijeci, 2008a; 2008b). Za svaki kolegij navodi se broj bodova za različite kategorije tako da ukupan broj bodova odgovara bodovnoj vrijednosti kolegija. Smatramo uputnim na sličan način razraditi kriterije u okviru Studijskog programa pedagogije Filozofskog fakulteta u Osijeku.
- Iz opisa pojedinih kolegija bi trebalo u većoj mjeri biti jasni ishodi učenja. Pri tome treba voditi računa da se ishodi učenja ne moraju određivati samo na temelju kognitivističke teorije učenja, već da postoje i druge, danas vrlo relevantne teorije na temelju kojih bi se ti ishodi mogli definirati (npr. humanistička teorija učenja ili

socijalno-situacijska teorija učenja). Osim toga bilo bi potrebno razraditi metode i načine vrednovanja učenja studenata i evaluacije nastavnog procesa. Posebno bi trebalo njegovati formativno vrednovanje koje se ne može svesti samo na pismeni i/ili usmeni ispit na kraju nastave.

- Odgoj je praktička djelatnost i zbog toga nije dobro što studenti tek u okviru diplomskog dijela studija imaju organiziranu pedagošku praksu. Smatramo da bi praksu trebalo rasporediti tijekom cijelog studija i na taj način studentima omogućiti uvid u probleme i aktivnosti kojima će se baviti kao budući pedagozi.
- S obzirom da je unutarinja i vanjska mobilnost studenata i nastavnika jedna od pretpostavki kvalitete studija po bolonjskom programu, bilo bi dobro razraditi konkretne mogućnosti koje bi taj za sada deklarativni cilj provele u djelo.
- Na temelju analize studentske ankete uočili smo kako su studenti najmanje zadovoljni vremenom održavanja nastave. Primijetili smo kako se u rasporedu ponekad ne vodi dovoljno računa o dnevnom i tjednom opterećenju studenata. Tako se događa da studenti jedan dan gotovo da i nemaju nastavu, a onda drugi dan imaju u rasporedu velik broj sati. Time se dovodi u pitanje njihova sposobnost aktivnog sudjelovanja u nastavnom procesu, a i kvaliteta same nastave.
- Osim toga studenti su nešto nižom ocjenom ocijenili svoju samostalnost u traženju dodatnih izvora podataka o gradivu (3,3) i pripremanje za nastavu (3,7). Takva relativna pasivnost studenata u pripremanju za nastavni proces vjerojatno proizlazi iz načina vođenja nastavnog procesa u kojemu dominantni ulogu imaju nastavnici. Poticanjem i vrednovanjem izvannastavnih aktivnosti studenata kao što su projekti, istraživanja, priprema pedagoških radionica, rasprave na web forumu i slično, studenti bi mogli u većoj mjeri mogli biti aktivni i odgovorni za rezultate procesa učenja.
- Posebnu pozornost bi trebalo posvetiti zapošljavanju novih kadrova jer Odsjek za pedagogiju, osim studijskog programa pedagogije, sudjeluje i u realizaciji drugih studijskih programa u kojima se obrazuje nastavnici na Filozofskom fakultetu i na drugim sastavnicama Sveučilišta.
- Dok Odsjek za pedagogiju ne osposobi dovoljan broj vlastitih kadrova bit će potrebno voditi računa o vanjskoj suradnji koja će još izvjesno vrijeme biti više nego neophodna (najmanje 5 godina). Za tu svrhu potrebno je osigurati namjenska sredstva.
- Odsjek za pedagogiju ima prilično velik problem s nastavničkim kabinetima. Tako kabinet 73 koristi više od 15 nastavnika, asistenata i vanjskih suradnika što ne omogućuje niti minimalne uvijete za normalan nastavnički izvannastavni rad sa studentima. Nadamo se da će odlaskom Učiteljskog fakulteta u novu zgradu taj problem biti riješen.

Većina navedenih prijedloga za unapređenje ne zahtijevaju posebna materijalna sredstva, osim onih koja se odnose na zapošljavanje novih kadrova i vanjsku suradnju. Zbog toga se nadamo da ćemo u narednim godinama uz razumijevanje uprave fakulteta i osobni trud uspjeti postići željena unapređenja kako bi poboljšali kvalitetu ostvarivanja studijskog programa pedagogije.

Literatura

- Filozofski fakultet u Osijeku. (2009). *Samoanaliza*. Preuzeto s <http://web.ffos.hr/interni/serv.php?file=940>
- Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet u Osijeku. (2005). *Studijski program preddiplomskog i diplomskog studija pedagogije (dvopredmetni studij)*. Neobjavljeni studijski program.
- Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet u Zagrebu. (2005). *Preddiplomski i diplomski studijski program pedagogije*. Preuzeto s http://pedagogija.ffzg.hr/files/preddiplomski_i_diplomski_studijski_program_pedagogije.pdf
- Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet u Rijeci. (2008a). *Plan i program sveučilišnog preddiplomskog dvopredmetnog (a+a) studija pedagogije*. Preuzeto s http://www.ffri.uniri.hr/datoteke/pedagogija/elaboratii/Sveucilisni_preddiplomski_dvopredmetni_studij_pedagogije.pdf
- Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet u Rijeci. (2008b). *Plan i program sveučilišnog diplomskog dvopredmetnog (a+a) studija pedagogije*. Preuzeto s http://www.ffri.uniri.hr/datoteke/pedagogija/elaboratii/Sveucilisni_diplomski_dvopredmetni_studij_pedagogije.pdf
- Republika Hrvatska, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. (2008). *Državni pedagoški standardi*. Preuzeto s <http://public.mzos.hr/lgs.axd?t=16&id=14548>